

ШЕВЧЕНКО

Володимир Федорович,
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту історії аграрної науки,
освіти та техніки ННСГБ НААН
(м. Київ)

ГЕТЬМАНАТ П. СКОРОПАДСЬКОГО

І УКРАЇНІЗАЦІЯ ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 рр.)

Стаття розкриває основні напрямки діяльності гетьманства П. Скоропадського та подальших форм національної державності в реалізації політики українізації, започаткованої УЦР. Автор стверджує, що ставлення П. Скоропадського та його гетьманату до українізації, яка стала провідною тенденцією визвольної боротьби 1917–1921 рр., визначалося рядом чинників, а саме їх змістом, формами і способами здійснення, конкретними історичними обставинами та ін. Українізація періоду визвольної боротьби була спрямована на всебічне духовне, політичне, державне та соціально-економічне життя на українських землях у відповідності з інтересами та вимогами корінної етнічної групи; українського народу, який становив абсолютну більшість населення. Українізація була ініційована Українською Центральною Радою навесні 1917 р., коли було використано запропонований М.С. Грушевським в 1907 р. термін «українізація».

Політика українізації була основним напрямком, який забезпечив системний характер діяльності УНР під керівництвом УЦР та Гетьманату і протягом усієї української революції 1917–1921 років.

Значну роль в українізації всіх прошарків життя людей відіграла духовна спадщина та приклад героїчної боротьби пророків національного та соціального звільнення народу, перш за все, Тараса Шевченка. Важливим явищем процесу українізації було створення чи відновлення діяльності національних політичних партій, які до кінця 1917 р. склалися з 19 численних громадських об'єднань та ін. Одним з головних напрямків українізації в 1917–1921 рр. стала українізація діяльності щодо відновлення та розвитку власної держави.

Ключові слова: українізація, гетьманат, державність, заходи.

STATE BY HETMAN P. SKOROPADSKY AND UKRAINIZATION DURING THE LIBERATION STRUGGLE PERIOD (1917–1921)

The article reveals the main activities of the P. Skoropadsky's getmanat and subsequent forms of national statehood in implementing the policy of Ukrainization, founded by the UCR. The author argues that the attitude of P. Skoropadsky and his getmanat to Ukrainization, which was the leading trend of the liberation struggles of 1917–1921, was determined by a number of factors, namely its content, forms and methods of realization, concrete historical circumstances and others. The Ukrainianization of the period of the liberation struggle was aimed at bringing the entire spiritual, political, state-building and socio-economic life in Ukrainian lands in line with the interests and demands of the indigenous ethnic group, the Ukrainian people, which constituted the absolute majority of the population. The Ukrainianization was initiated by the Ukrainian Central Rada in the spring of 1917, which used the proposed M.S. Hrushevsky in 1907 the term «Ukrainization».

The policy of Ukrainization was the main direction that provided the systemic character of the UNR led by the UCR and the Directorate, Hetmanate, throughout the Ukrainian Revolution of 1917–1921.

A prominent role in the Ukrainization of all sectors of the life of the people was played by the spiritual heritage and an example of the heroic struggle of the prophets of national and social liberation of the people, first of all, Taras Shevchenko. A significant phenomenon of the Ukrainianization process was the creation or restoration of the activities of national political parties, which, by the end of 1917, there were 19, numerous public associations, etc. One of the main directions of Ukrainization in the years 1917–1921 was the Ukrainianization of statehood-activities for the restoration and development of its own state.

Key words: *Ukrainisation, getmanat, state, measures.*

ГЕТМАНАТ П. СКОРОПАДСКОГО И УКРАИНИЗАЦИЯ ЭПОХИ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ (1917–1921 гг.)

Статья раскрывает основные направления деятельности гетманства П. Скоропадского и дальнейших форм национальной государственности в реализации политики украинизации, начатой УЦР. Автор утверждает, что отношение П. Скоропадского и его гетьманата к украинизации, которая являлась ведущей тенденцией освободительной борьбы 1917–1921 гг., определялось рядом факторов, а именно его содержанием, формами и способами осуществления, конкретными историческими обстоятельствами и т. п. Украинизация периода освободительной борьбы была направлена на всестороннюю духовную, политическую, государственную и социально-экономическую жизнь на украинских землях в соответствии с интересами и требованиями коренной этнической группы – украинского народа, который

становил абсолютное большинство населения. Украинизация была инициирована Украинской Центральной Радой весной 1917 г., когда было использовано предложенный М.С. Грушевским в 1907 г. термин «украинизация».

Политика украинизации была основным направлением, которое обеспечило системный характер деятельности УНР под руководством УЦР, Гетманщины и на протяжении всей украинской революции 1917–1921 годов.

Значительную роль в украинизации всех слоев жизни людей сыграло духовное наследие и пример героической борьбы пророков национального и социального освобождения народа, прежде всего, Тараса Шевченко. Важным явлением процесса украинизации было создание или восстановление деятельности национальных политических партий, которые к концу 1917 г. состояли из 19 многочисленных общественных объединений и др. Одним из главных направлений украинизации в 1917–1921 гг. стала украинизация деятельности по восстановлению и развитию собственного государства.

Ключевые слова: Украинизация, гетьманат, государственность, мероприятия.

Ставлення П. Скоропадського і, відповідно, очолюваного ним гетьманату до українізації, яка була провідною тенденцією визвольних змагань 1917–1921 рр., обумовлювалось рядом чинників: її змістом, формами і методами здійснення, іншими конкретно-історичними обставинами, неоднозначною особистістю самого гетьмана тощо.

Українізація доби визвольних змагань була спрямована на приведення всього духовного, політичного, державотворчого і соціально-економічного життя в українських землях у відповідність до інтересів і запитів корінного етносу – українського народу, який становив абсолютну більшість населення. Українізація була започаткована Українською Центральною Радою навесні 1917 р., яка використала запропонований М.С. Грушевським ще в 1907 р. термін «українізація» [1, с. 178], ввела його в широкий обіг і розпочала ті процеси, що складала її зміст. У своїй резолюції від 22 квітня 1917 р. УЦР визначила, що свою діяльність вона проводить «стоячи на принципі українізації (розрядка наша. – В.Ш.) всього життя на Україні» [2, с. 70]. Аналізуючи події того часу, В. Винниченко свідчив, що вимога постанов і резолюцій різних товариств і організацій була одностайна: «українізація всіх галузів життя» [3, с. 77]. Українізація в такому розумінні проголошувалася «принципом» і

«програмою» УЦР. Цей термін використовувався нею як для позначення змісту і форм широкого поступу українства, так і для визначення напрямку динаміки окремих ділянок народного життя, діяльності конкретних структур і осередків. У цій же резолюції йшлося про «українізацію війська», яка є «невіддільною частиною сеї програми» [2, с. 70]. У доповідній записці УЦР Тимчасовому Уряду від 30 травня 1917 р. йшлося про широке розуміння процесу українізації: «...Домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні мають у корені головним чином... відроджене та визволене почуття й достоїнство людини» [2, с. 96–97].

Політика українізації була стрижнем, головним напрямом, надавала системний характер розвитку УНР на чолі з УЦР і Директорією, Гетьманату, перебігу всієї Української революції 1917–1921 рр. Вона була спрямована на відновлення і забезпечення достойного місця українського народу серед інших націй, його вільний і всебічний прогрес, відродження і розбудову національної державності, здійснення соборності українських земель, демократизацію всього суспільного життя, піднесення культури, вирішення гострих соціально-економічних проблем в інтересах корінного етносу і всього населення України. У 1917–1921 рр. йшлося про українізацію не народу (він був і залишався українським), і не тільки про дерусифікацію тобто припинення штучної підміни його власного ества російськими (чи якимось іншими) мовою, культурою, державністю тощо, а про приведення у відповідність до національної сутності переважної більшості населення – українства – змісту і форм діяльності тих інституцій, які його обслуговують – держави, її структур, посадовців, політичних і громадських організацій, закладів освіти, науки, різних видів мистецтв, засобів масової інформації тощо.

При цьому УЦР розглядала процес українізації в тісному зв'язку із забезпеченням прав національних меншин. Уже в повідомленні про утворення УЦР (березень 1917 р.) говорилося про здійснення прагнень українства «з забезпеченням прав національних меншостей – росіян та інших», що було закріплено законом «Про національно-персональну автономію», прийнятому

9 січня 1918 р. [4, с. 99–101]. Тобто в процесі українізації не йшлося про денационалізацію чи якісь утиски росіян, поляків чи громадян інших меншин, які проживали в Україні. Поряд із вільним використанням ними мов та інших здобутків рідних культур йшлося про збагачення їх відповідними надбаннями українців, які складала абсолютну більшість населення краю проживання перших. Пізніше термін «українізація» використала і радянська влада для позначення політики значно вужчої за змістом (без створення національної незалежної держави із власною армією, дипломатичною службою, грошовою системою тощо, без плюралізму політичних сил, без самостійної економіки і т. д.) тощо.

Видатну роль в українізації всіх галузей життя народу відігравали духовний спадок і приклад героїчної боротьби пророків національного і соціального визволення народу, в першу чергу, Тараса Шевченка. В 1917–1921 рр. саме на нього рівнялось українство, скрізь лунало полум'яне його слово, поруч з національними прапорами вивішувались, як правило, його портрети, повсюдно співали «Заповіт» та інші пісні на його слова. Твори найвидатнішого українця були майже в кожній українській хаті, його ідеї, що втілювали багатвікові прагнення народу, повсюдно сприймалися як незаперечний дороговказ до дії. До того ж в умовах, коли три чверті населення були неграмотними і не могли навіть читати тогочасні газети, листівки, а промови на чисельних мітингах і зборах нерідко проголошувались малознаними або й зовсім невідомими широкому загалу людьми, саме думки і пророцтва Кобзаря, які передавались із покоління в покоління і яким були співзвучні заклики багатьох політичних сил, користувались найбільшим авторитетом.

Українізація втілювалась, перш за все, в складі та національному характері діяльності самої УЦР, яка започаткувала цей процес і очолила його. Особливу увагу УЦР приділяла відродженню національного змісту і форм духовного життя, що, в свою чергу, було важливим чинником розвитку українізації в інших сферах. Широко запроваджувалася рідна мова в освіті, державних і

недержавних установах, політичному житті, в церкві тощо. Повсюдно в школах, вишах почали вивчати українознавчі науки – історію України, українську мову, літературу, право, географію, етнографію, малярство тощо. Розгортались національні преса, книговидавництво, музейництво, просвітницька діяльність. Після проголошення 3-им Універсалом Української Народної республіки цим питанням було присвячено 15 спеціальних законів, прийнятих УЦР.

Знаменним явищем українізаційного процесу стало створення чи відновлення діяльності національних політичних партій, яких до кінця 1917 р. налічувалось вже 19 [5], чисельних громадських об'єднань (кооперативних, освітніх, правоохоронних тощо). Активна українізація відбувалась у військових частинах (у тодішній російській армії служило 4 млн українців). У березні 1917 р. в Києві відбулось Українське військове віче – зібрання солдатів, офіцерів, інших військовослужбовців-українців, яке проголосило себе Установчою Українською Військовою Радою і закликала до утворення українського національного війська. Ця Рада рекомендувала, «щоб по всіх полках, де більшість становлять українці, негайно було... заведено уживання Української Урядової мови, і щоб такі полки поповнювались українцями, в командний склад призначались офіцери української народності». 10–15 травня 1917 р. відбувся Перший Всеукраїнський військовий з'їзд, який від імені представлених на ньому 1,5 млн військовиків-українців висловив довіру УЦР, висунув вимогу автономії України [5, с. 279–284].

Одним з головних напрямів українізації в 1917–1921 рр. була українізація державності – діяльність по відновленню і розбудові власної держави. Вже в I-му Універсалі УЦР проголошувалось: «Хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям» [2, с. 101]. Спротив самовизначенню нашого народу, відновленню його духовного життя, державності, комплексній національній розбудові чинили потужні антиукраїнські сили. Це вимагало політичного маневрування. Тому творення власної державності, як й українізацію всіх галузей життя, Центральній Раді доводилось проводити

обережно, тактично виважено, щоб не наразити Українську революцію на небезпеку негайного силового придушення російськими владними колами. Не відразу вдавалось знаходити оптимальні шляхи в національному, в т. ч. державному, будівництві, природними були важкі пошуки, дискусії та розбіжності в підходах до нього очільників українського політикуму.

Але наданий діяльністю УЦР потужний імпульс національній розбудові сприяв небаченому піднесенню активності українства, яку вже ніхто не зміг проігнорувати.

Характерною була й еволюція назв і змісту документів УЦР. Якщо, спочатку, вони були закличними та рекомендаційними – «відозви», «ухвали», «резолуції», то після надання УЦР легітимності Українським Національним З'їздом (квітень 1917 р.) вона вже видає як суто українські правові акти «накази», «постанови» з обов'язковими приписами. А з червня 1917 р. за досвідом ще Б. Хмельницького та інших гетьманів починає видавати «універсали», які виконували функції актів конституційного характеру. В першому Універсалі прямо говорилось: «Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Сейми). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські збори» [2, с. 101]. В цьому документі вперше вживається терміни «закони» щодо актів української інституції, йдеться про найвищий законодавчий орган – «Всеукраїнські збори», про розподіл гілок законодавчої та виконавчої влади. Тоді ж було обрано комісію по підготовці Статуту, тобто конституції України. 16 липня 1917 р. УЦР затверджує Статут Генерального секретаріату, «який являється вищим органом управління на Україні» [2, с. 181]. Стосовно конкретних правових актів назва «закон» почала широко використовуватись з листопада 1917 р., після видання видатного акту українізації – III Універсалу, яким вперше в ХХ ст. було відновлено українську державність – проголошено Українську Народну Республіку. Всього після утворення УНР було ухвалено біля 90 її законів і законодавчих актів, включаючи і Конституцію. Власні українські

законодавчі акти викликали повсюдно загальне піднесення, розуміння того, що саме народ є джерелом влади. Своім IV Універсалом (січень 1918 р.) Центральна Рада юридично закріпила фактично відновлену III Універсалом незалежну державність і поставила завдання «якнайскоріше», «за кілька тижнів» скликати Українські Установчі збори, які б «закріпили свободу, лад і добробут, Конституцію нашої незалежної Української Народної Республіки на добро всього трудящого народу» [4, с. 104].

Вже під безпосередньою загрозою державного перевороту УЦР 29 квітня 1918 р. ухвалила видатний документ, який мав закріпити досягнення українізації – Статут про Державний устрій, права і вільності УНР – Конституцію держави. В ній Україна проголошувалась суверенною демократичною парламентською республікою, в якій громадянам гарантуються широкі права і свободи. Верховну владу в республіці мали здійснювати Всенародні Збори як законодавчий орган і рада народних Міністерств – орган виконавчий. Передбачалося, що голова Всенародних Зборів «іменем республіки сповнює всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки». Особливістю документу порівняно з конституціями західних держав було встановлення однопалатного органу вищого державного управління (Всенародні Збори). Конституцією не передбачався пост Президента [4, с. 330–335]. Гетьманський переворот не дав змоги увійти цій Конституції, як й багатьом іншим законам УНР в дію. Але ці акти залишились в історії як приклад мужності й послідовності в українізації державних структур, у відстоюванні прав українського народу.

Важливим напрямом політики українізації була турбота УЦР про вирішення гострих соціально-господарських проблем, щоб економіка краю функціонувала задля задоволення потреб власного народу. До цього спонукала дійсність з її гострими соціальними суперечностями, з пригніченням більшості нації – робітників і селян, власний досвід багатьох діячів УЦР, які розуміли небезпеку розриву між національними та соціальними проблемами, протиставлення цих життєво важливих сторін українізаційного процесу. Тому в

III Універсалі, наступних законах передбачалося задоволення основних тогочасних соціальних вимог – скасування поміщицької власності на землю, здійснення державного контролю над виробництвом, відміна смертної кари, 8-годинний робочий день, про пенсії, про збільшення оплати праці різним категоріям працівників, про громадські роботи і т.д. Всього УЦР було ухвалено біля 20 законів соціально-економічного напрямку. Це відповідало уявленням тогочасного українського керівництва про українізацію та її напрями.

Таким чином, процес, позначений терміном «українізація», його поява і зміст пов'язані з подіями Української революції 1917–1921 рр., в першу чергу з діяльністю Української Центральної Ради, яка за трохи більше року свого існування і до того ж в надзвичайно складних історичних умовах зуміла попри всі свої невдачі і прорахунки здійснити стільки корисного для народу, скільки ніхто не зробив для нього протягом такого короткого відрізка часу за всю історію. Теоретичні наробки і досвід УЦР в справі українізації всього життя в Україні, могутню підтримку цієї політики широкими народними масами вже не змогли ігнорувати ні Тимчасовий уряд Росії, ні наступні після УНР форми державності, в т. ч. і гетьманська.

Більше того, той же Тимчасовий уряд Росії намагався використати окремі напрями «самодіяльної» українізації в інтересах продовження війни. 26 травня 1917 р. військовий міністр О. Керенський видав наказ про термінове формування української дивізії [7, с. 331]. У своїй постанові від 3 липня 1917 р. Тимчасовий уряд заявляв, що «вважає можливим далі сприяти об'єднанню українців в війську через формування окремих частин виключно українцями...» [2, с. 163]. Командуючий Південно-Західним фронтом, а з 19 липня (1 серпня) 1917 р. – Верховний Головнокомандуючий генерал Л. Корнілов в ті дні поставив перед П. Скоропадським вимогу: «Українізируйте корпус», вважаючи що згуртування вояків на національній основі підвищить боєздатність всієї воюючої армії [7, с. 64]. Пізніше в.о. Верховного Головнокомандуючого М. Духонін з цією ж метою 6(19) листопада уклав з Центральною Радою угоду щодо українізації з'єднань російської армії [7,

с. 331]. При цьому очільники російського Тимчасового уряду всіляко гальмували вирішення багатьох інших питань українізації, зокрема, щодо державного будівництва, соціально-економічних, в тому числі земельних, проблем тощо.

Сам П. Скоропадський – з огляду на його життєвий шлях і вплив різних суспільних чинників – не просто сприймав політику українізації. Він народився в 1873 р. у Вісбадені, де його мати перебувала на лікуванні, і належав до одного найшляхетніших українських родів. До п'яти років жив в Німеччині, розмовляв тільки німецькою мовою і мав, за його ж словами, «очень смутное представление о своей Родине и населяющих ее людях» [7, с. 381]. Після переїзду в 1878 р. до родинного маєтку в Тростянці на Сумщині П. Скоропадський на вимогу свого діда був навчений російській мові, якою користувався як основною до кінця життя. Одночасно вбирав до своєї душі перші паростки спорідненості з рідним українським краєм, чому сприяло залучення його з 8-річного віку до участі у будівництві селянської хати, вирощенні – від оранки й посіву до жнив – пшениці на виділеній дідом ділянці землі, спілкування з ровесниками, збереження у сімейному житті родини українських традицій та звичаїв [7, с. 35–37, 381–391].

Подальший життєвий шлях П. Скоропадського аж до 1917 р. був тісно пов'язаний з реаліями Російської імперії: навчання в Петербурзькому пажеському корпусі, служба в російській армії, в складі якої він отримав звання генерала і став флігель-ад'ютантом царя, а протягом 1904–1905 рр. брав участь у боях проти японців і з 1914 р. – у першій світовій війні. Це, звичайно, аж ніяк не живило його національні почуття і обумовило спочатку його несприйняття як політики українізації УЦР, так і досить непослідовних кроків згаданих вище російських посадовців до проведення її у війську. І навіть намагався всіляко обмежити виконання наказу генерала Л. Корнілова від 18 серпня 1917 р. про українізацію підпорядкованого П. Скоропадському 34-го армійського корпусу [7, с. 70–90].

Значною мірою така позиція була наслідком нерідкого в українській історії невміння поєднувати національне і соціальне, які є невіддільними одна від одної сторонами народного буття. Будучи представником прошарку великих землевласників, П. Скоропадський з підозрою ставився до ряду діячів УЦР і тієї складової проголошеної нею українізації, а відтак і до всієї цієї політики, яка передбачала перебудову соціально-економічного життя в інтересах всього населення краю. Йшлося і про переділ земельної власності на засадах більшої рівності, що ввижалося йому неприйнятною «соціалістичною» тенденцією. Принагідно зазначимо, що і в майбутньому нерозуміння необхідності та невміння поєднувати вирішення національних проблем з соціальними, які є двома нерозривними чинниками українізації як важливішого напрямку суспільного прогресу, відіграло фатальну роль в долі більшості політичних сил та діячів в Україні. В діяльності П. Скоропадського це проявлялося і до очолення ним української держави, і під час гетьманування, і в роки вимушеної еміграції. Йдеться, наприклад, і про його подяки гітлерівській Німеччині за «звільнення» (!) України в роки Другої світової війни [8, с. 626–627, 729–730]. Як кажуть: «з пісні слів не викинеш».

У той же час і при розгляді діяльності П. Скоропадського важливо, на нашу думку, виходити з розуміння історії як складного і багатозначного процесу. Окремі особистості, хоч би які пости вони не обіймали, тільки учасники велетенських за розмахом і, як правило, неоднозначних подій. І оцінювати кожного з них необхідно в контексті відповідних фактів і явищ з огляду на реальну роль конкретного діяча в конкретному їх перебігу. З наукової точки зору тут неприйнятне спрощене, так би мовити, дитяче сприйняття: хороший – поганий, добрий – злий. Історичні події мають переважно суперечливий характер, вимагають для їх осмислення використання не двох фарб (біле – чорне), а всієї гами кольорів, показу реальних наслідків явищ. Позитивна оцінка конкретної дії якогось історичного персонажу не спростовує негативного ставлення до помилкових його вчинків. І навпаки. З об'єктивним баченням несумісні і спроби розглядати історію, як політику, звернуту в

минуле, оцінювати його з точки зору вигод тих чи інших сучасних суспільних сил. Такий підхід призвів би до перетворення цієї галузі знань з науки в прислужницю чийось амбіційних пристрастей, олігархічних інтересів, цинічного політиканства. Колишні події та історичні постаті були такими, якими вони були. Комусь вони подобаються, комусь ні. Але їх не переробиш. І ми повинні мати про них точну, правдиву уяву для користі нинішніх і прийдешніх поколінь. Неправда приносить тільки збитки. І тут важливо знати об'єктивні факти, які складають зміст минулої події.

У ході Української революції 1917–1921 рр. П. Скоропадський зробив чимало корисного для здійснення започаткованої УЦР політики українізації (хоч і не був прихильником частого вживання цього терміну), як і припустився помилок. Це обумовлювалось як особистими якостями гетьмана, його вихованням і життєвим досвідом, так і, більшою мірою, конкретними історичними подіями. «Меня, – писав він пізніше, – выдвинули обстоятельства, не я ввел определенную политику..., меня события заставляли принять то или другое решение, которое приближало меня к гетманской власти» [7, с. 56]. Хоча, звичайно, на ті чи інші дії майбутнього гетьмана впливали і його українське походження, і сформовані ще в дитячі та юнацькі роки певні риси національної ментальності тощо.

Коли в листопаді 1917 р. 2-й гвардійський корпус під впливом певних політичних сил рушив на Київ, щоб розігнати «українських сепаратистів», П. Скоропадський із своїм 34-м (тепер перейменований на 1-й Український) корпусом став на захист хоч і нелюбої йому, але української Центральної Ради і національного відродження. А перед тим в жовтні 1917 р. на з'їзді Вільного козацтва в Чигирині його як найбільш підготовленого кадрового військовика українського походження було обрано отаманом цього новоствореного громадського воєнізованого об'єднання (7, с. 39).

Після добровільного виходу у відставку в кінці грудня 1917 р. на знак протесту проти зміни найвищого військового керівництва УНР (С. Петлюру на посаді Генерального секретаря військових справ замінив адвокат М. Порш, а

головнокомандуючим збройними силами УНР став не готовий до цієї ролі, на думку майбутнього гетьмана, Ю. Капкан) П. Скоропадський в середині березня 1918 р. створив об'єднання «Українська Громада» («Українська Народна Громада»), яке стало політичною силою, що за допомоги німецьких військ привело його до влади.

Гетьманат, який в кінці квітня 1918 р. змінив УЦР та УНР, теж здійснив ряд заходів, що сприяли продовженню українізації, в тому числі щодо розвитку певних національних інституцій народу, його мови, освіти, науки, культури. Зокрема, було збережено національну державність у формі Української держави на чолі з гетьманом, хоч і в обмеженій присутності німецьких і австрійських військ. Її визнали 14 зарубіжних країн. Вже в першій відозві П. Скоропадський підкреслював український характер нової форми державності, проголошував її метою користь і благо народу і всім дорогої нам України [9, с. 340–341]. Здійснювалися спроби відродити притаманний українству прошарок козацтва як соціальне підґрунтя суспільного устрою. Був прийнятий закон про обов'язкове повсюдне вивчення і застосування української мови, вимагалось «не... допустити ні одного кутка [в державі] без української школи», розширювалася мережа українських наукових, освітніх закладів і культурно-мистецьких установ. Були засновані Українська Академія наук, Академія мистецтв, Кам'янець-Подільський університет, ряд музейних закладів тощо [7, с. 228–234].

Разом із тим гетьман авторитарно зосередив у своїх руках найвищу законодавчу, виконавчу і судову владу, що відрізнялося від попередніх демократичних методів управління в УНР, надавало йому переважно силовий характер. Було відновлено поміщицьке землеволодіння, що означало відхід від важливої економічної складової політики українізації УЦР. Також проголошувалося, що етнічне походження людини є її приватною справою. Відтак забезпечення національних і соціальних інтересів українства, які віками попиралися і потребували особливої уваги та захисту, гетьманатом не розглядалось як пріоритетний напрям своєї державної політики.

У таких умовах українські політичні сили протягом 1918 р. творили національні за складом, напрямами діяльності і демократичні за природою колегіальні органи (Національний Союз, Директорія, Військово-Революційний комітет, Трудовий конгрес), прагнули домогтися відновлення українізації всіх галузей життя притаманними їй народоправчими засобами. Проголошення гетьманом 15 листопада 1918 р. федерації з білогвардійськими режимами півдня Росії ще більше віддалило від нього національні патріотичні сили.

У створеній в листопаді 1918 р. Директорії та відновленій нею в кінці 1918 р. УНР українізація була одна з провідних напрямів розвитку, хоча історичні обставини, зокрема безперервні воєнні дії в Україні, втручання в її справи чужоземних сил затрудняли проведення в життя відповідних заходів. Саме виникнення і головний напрям діяльності Директорії об'єктивно стали виявом стремління поновити процес українізації, започаткований в березні 1917 р. Цей орган був утворений українськими політичними партіями і організаціями, які не сприйняли гетьманського перевороту, здійсненого за допомогою німецьких і австрійських штиків. Велика увага приділялася посиленню національного характеру всього суспільного і культурного життя. Вже 26 грудня 1918 р. Рада Міністрів ухвалює постанову про «поширення серед суспільства національного і соціального світогляду». Тоді ж всі міністерства було зобов'язано регулярно інформувати населення про свою роботу, для чого утворити інформаційні відділи і щоденно надавати відповідні відомості Українському телеграфному агентству. 1 січня 1919 р. українська мова була оголошена державною як «обов'язкова до вжитку в армії, флоті і всіх урядових та загальних громадських публічноправних установах». 2 січня морському міністру було запропоновано переробити поданий російською мовою документ і внести його до уряду українською. Приймається закон про вищі органи Української автокефальної православної церкви, яка однині «ні в якій залежності од Всеросійського Патріарха не стоїть». Поновлюється грошова система, запроваджена УЦР: гривня, яка поділялась на 100 шагів, і карбованець, який складався з двох гривень. Постійно асигнуються кошти на

розвиток освіти, різних навчальних і культурних установ, на потреби створеного М. Грушевським ще в 1906 р. Українського наукового товариства. В надзвичайно складних умовах безперервних боїв продовжується підготовка правопису української мови. Перевезення шкільних підручників та іншої літератури були прирівняні до транспортування хліба й інших вантажів першої необхідності.

Директорія, Рада Міністрів як один з пріоритетних напрямів своєї діяльності здійснювали таку важливу складову політики українізації як започатковану ще 3-м Універсалом УЦР (листопад 1917 р.) соборність українських земель. Вже в першому міжнародному документі Директорії – Зверненні «До народів всього світу та їх правительств» – повідомлялося про відновлення УНР та її влади на етнічних українських землях. Важливою подією на цьому шляху став вікопомний Акт Злуки УНР та ЗУНР, оприлюднення якого 22 січня 1919 р. тоді ж оголошено «Днем свята прилучення Галичини до України». Всіляко підтримувались об'єднавчі дії різних частин українства. Було, зокрема, заявлено про сприяння бажанню українського населення Бессарабії об'єднатися з УНР, схвалювалось звернення створеної ним власної Директорії до президента США, урядів Англії, Франції, України, Німеччини, Австрії, Росії та Італії з проханням сприяти цьому, протидіяти насиллю Румунії над Бессарабією. При цьому було висловлено рішучий протест проти насильницьких дій Румунії, яка силоміць в листопаді 1918 р. захопила українські землі цього краю всупереч волі його мешканців, здійснювала щодо них масові грабежі і переслідування.

Але діяльності Директорії, відновленої нею УНР по забезпеченню народу можливості «самому правити самим собою» шляхом українізації всього суспільного життя перешкодили агресивні дії сусідів. Природні для всякого демократичного процесу дискусії і суперечки між різними українськими політичними силами та керівними діячами відновленої УНР щодо шляхів подальшого розвитку революції, форм державного устрою не супроводжувались силовими протистояннями.

Радянська влада, проголошуючи право націй на самовизначення аж до відокремлення, в своїй практичній діяльності спочатку не вживала поняття «українізація» і не здійснювала такої політики. Суперечливо, зигзагами багато радянських працівників йшли до розуміння необхідності враховувати національні прагнення українського народу. Це відображало нерозуміння частиною їх національного питання, відхід інших під впливом кон'юнктурних хибних міркувань від принципових позицій або спрощену одномірну уяву третіх про негайну світову революцію, стирання відмінностей між націями і їх повне злиття. Над багатьма більшовиками тяжів вплив багатовікового російського шовінізму, який нерідко брав гору над теоретичними висновками і політичними гаслами.

Лише в 1919 р. після гірких поразок була проголошена формально суверенна УСРР. А VIII партійна конференція РКП в грудні 1919 р. заявила про визнання її самостійності і прийняла спеціальну резолюцію «Про радянську владу на Україні», в якій зазначалось: «Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас учитися і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи спробам штучними засобами відтіснити українську мову на другий план, прагнучи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти трудових мас. Негайно ж повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою». Таким чином, завдання цієї партії щодо національних проблем українства зводились в цьому документі до вживання рідної мови, що звужувало їх зміст.

У цей же час склад КП(б)У поповнився вихідцями з українських політичних партій, які перейшли на платформу радянської влади і виступали активними прибічниками національної розбудови. Недавні члени Центральної Ради боротьбисти О. Шумський, М. Полоз, представник Бунду в УЦР М. Рафес, боротьбисти Г. Гринько, В. Блакитний (Еллан) та інші зайняли високі посади в КП(б)У і радянських установах, разом з колишніми членами УЦР з числа

більшовиків домагались задоволення як соціальних, так і національних прагнень народу, стали ініціаторами відновлення українізації.

21 лютого 1920 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про вживання в усіх установах української мови нарівні з російською». В ній зазначалось, що ніяких переваг російській мові не надається. Але рідна мова більшості населення – українська не отримувала конкретних гарантій вільного розвитку. Всі державні установи повинні були приймати заяви й інші справи обома мовами. Порушники даного рішення могли бути притягнені до відповідальності. На практиці ж, наприклад, із 90 газет, що видавались в 1920 р. в УСРР, тільки 12 публікувались українською мовою. Діловодство, навіть листування між Наркоматом освіти і ЦК КП(б)У здійснювалось російською [10, арк. 1–176].

9 вересня 1920 р. на засідання політбюро ЦК КП(б)У був розглянутий проект закону «Про українізацію» (вперше в радянському партійно-державному документі з'являється цей термін), який не був затверджений і відправлений на доопрацювання з певними зауваженнями. Одне з них вказувало на те, що установи, які безпосередньо обслуговують населення, повинні мати штатних співробітників із знанням української мови.

А відомий речник відродження української нації в умовах радянської влади колишній боротьбист, а з 1920 р. – член КП(б)У, Голова Держвидаву УСРР, а потім – головний редактор газети «Вісті ВУЦВК» В. Блакитний в цей же час (15 вересня 1920 р.) звернувся з доповідною запискою «З чого починати «українізацію» України». В ній він підкреслював важливість забезпечення фактичної рівноправності мов в Україні, доводив необхідність широкого використання її в державних установах. Зокрема пропонував «для перелому зневажливого ставлення до української мови міщанської маси радянських службовців... видати наказ, хоча б з попереднім визначенням строку, протягом якого вони повинні вивчити українську мову», публікувати підручники, словники української мови. Особливу увагу Блакитний приділяв необхідності поліпшити роботу преси, яка залишалась «великим знаряддям русифікації», здійснення українізації літератури, де «живуть ще незжиті тенденції упертої

загальної русифікації». Важливим Блакитний вважав, щоб радянські і партійні посади займали українці [11, арк. 144]. З цього часу (вересень 1920 р.) започаткований ще Центральною Радою термін «українізація» почав вживатись і в радянських партійних та державних документах для позначення значно вужчої за змістом політики.

Список використаних джерел та літератури

1. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. Санкт-Петербург, 1907.
2. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. Київ, 1996. Т. 1. 590 с.
3. Винниченко В. Відродження нації. Київ, 1990. Ч. 1. 314 с.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. Київ. 1997. Т. 2. 424 с.
5. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали. Київ, 1993. 336 с.
6. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 р. Документи і матеріали. Київ, 2003. 1024 с.
7. Скоропадський Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ ; Філадельфія, 1995. 493 с.
8. Українська політична еміграція : 1919–1945. Документи і матеріали. Київ, 2008. 928 с.
9. Хрестоматія з історії держави і права України. Київ, 2003. 656 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 159.
11. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 159.

References

1. Hrushevskiy, M. (1907). *Osvobozhdenye Rosyy y ukraynskiy vopros. Staty y zametky* [Liberation of Russia and the Ukrainian question. Articles and notes]. St. Petersburg. [in Russian].
2. (1996). *Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy* [Ukrainian Central Rada. Documents and materials]. Kyiv. 1, 590. [in Ukrainian].
3. Vynnychenko, V. *Vidrodzhennia natsii* [Revival of the nation]. Kyiv. 1, 314. [in Ukrainian].
4. (1997). *Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy* [Ukrainian Central Rada. Documents and materials]. Kyiv. 2, 590. [in Ukrainian].
5. (1993). *Ukrainski politychni partii kintsia KhIKh – pochatku KhKh stolittia. Prohramovi i dovidkovi materialy* [Ukrainian political parties of the late nineteenth and early twentieth centuries. Program and reference materials]. 336. [in Ukrainian].
6. (2003). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh. Berezen – lystopad 1917 r. Dokumenty i materialy* [Ukrainian national liberation movement. March – November 1917 Documents and materials]. Kyiv. 1024. [in Ukrainian].

7. (1995). *Skoropadskyi Pavlo. Spohady. Kinets 1917 – hruden 1918* [Skoropadskyi Paul. Memoirs End of 1917 – December 1918]. Kyiv ; Filadelfia, 493. [in Ukrainian].

8. (2008). *Ukrainska politychna emihratsiia : 1919–1945. Dokumenty i materialy* [Ukrainian political emigration : 1919–1945. Documents and materials]. Kyiv, 928. [in Ukrainian].

9. (2003). *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy* [Textbook on the history of the state and the law of Ukraine]. Kyiv, 656. [in Ukrainian].

10. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHOU)* [Central State Archive of Public Associations of Ukraine (hereinafter referred to as the Central State Archives of Civil Aviation)], f. 1, op. 20, spr. 159. [in Ukrainian].

11. *TsDAHOU* [CSACA], f. 1, op. 20, spr. 159. [in Ukrainian].

Рецензент:

Уткін О.І., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 16.07.2018 р.